

Archivariorum historicorumque magistra

Dr. Rani Boobally

Archivarium historicorumque magistra

Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő
70. születésnapjára

SZERKESZTETTE

Kádár Zsófia
Lakatos Bálint
Zarnóczy Áron

Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2013

A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.

A kötet az NKA támogatásával jelent meg.

A kötet kereskedelmi forgalomban nem kapható.

Az ünnepelt fényképét Várhelyi Klára (Róma) készítette.
A kötetben szereplő térképeket Nagy Béla (MTA BTK TTI) rajzolta.
A borító és a tördelés Abinéri Gábor munkája.

A borítón a közölt tanulmányokhoz tartozó képek részletei láthatók.

ISBN 978-963-87475-3-2

© A tanulmányok szerzői, 2013

Fotó © Várhelyi Klára, 2013

Szerkesztés © Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron, 2013

Képmelléklet © a tanulmányok szerzői, 2013

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete

www.leveltaros.hu

Felelős kiadó: Tyekvicska Árpád, elnök és Décsey Sándor, titkár

A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. végezte.

Felelős vezető: Marosi Attila

Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

Tartalom

Köszöntő (KENYERES ISTVÁN)	11
Tabula gratulatoria	15
Előszó (KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON)	19
Rövidítésjegyzék	21
I. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIA, TÉRKÉPHASZNÁLAT	
BOLLÓK ÁDÁM: Magángondolatok temető, település és településtörté- net viszonyáról a 10–11. századi Kárpát-medencében	25
<i>Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of Carpathian Basin in 10–11th centuries</i>	69
CSUKOVITS ENIKŐ: Magyarország helye Kelet-Európában. A <i>Descriptio Europae Orientalis</i> országleírásai	71
<i>The Place of Hungary in Eastern Europe. The Country Descriptions of the Descriptio Europae Orientalis</i>	82
TÓTH KRISZTINA: Tata és környéke településeinek történeti földrajza a 14. században	83
<i>Historical Topography of Tata and Its Region in the 14th Century</i>	101
LAKATOS BÁLINT: Lázár deák <i>Tabula Hungariae</i> -jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat	103
<i>Settlements on Lazarus' Tabula Hungariae (1528) and Late Medieval Road Network</i>	128

TRINGLI ISTVÁN: Oremus. Egy hegyaljai dűlőnév jelentése	129
<i>Oremus. Bezeichnung eines Flurnamens aus der Hegyalja Region</i>	142
TÓTH GERGELY: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Mátyás <i>Notitiájában</i>	143
<i>What's the Extent of Hungary? Conflict of Historical Rights and Political Realities in Mátyás Bél's Notitia</i>	163
KULCSÁR KRISZTINA: Landgraf Ádám gondolatai a magyarországi utak javításáról	165
<i>Adam Landgrafs Gedanken über die Verbesserung der Post-Straßen und anderer Hauptweege im Königreich Ungarn</i>	188
REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél	189
<i>Foreign Surveyors at the Cadastral Surveys in Hungary</i>	215
TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus	217
<i>Einige Katastralunterlagen</i>	235
BERTÉNYI IVÁN: A Badacsony-hegy fontosabb helynevei a 20. században	237
<i>Wichtigere Ortsnamen des Berges Badacsony im 20. Jahrhundert</i>	242
 II. FORRÁSKIADÁS ÉS TÖRTÉNELEM	
BESSENYEI JÓZSEF: <i>Litterae ad Cameram exaratae</i> . A Magyar Kamarához intézett levelek, különös tekintettel a magyar nyelvűekre	245
<i>Litterae ad Cameram exaratae. An die Ungarische Kammer geschriebene Briefe mit besonderer Rücksicht auf Briefe in ungarischer Sprache</i>	255
TUSOR PÉTER: Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)	257
<i>Die päpstlichen Bullen und das Pallium von Péter Pázmány, Erzbischof zu Gran (1616)</i>	275

FAZEKAS ISTVÁN: Homonnai Drugeth III. György (1583–1620) familiárisainak jegyzéke 1622-ből. Adalék Tállyai Pál pályájához	277
<i>Die Liste der Familiaren von György III. Drugeth von Homonna (1583–1620) aus dem Jahre 1622. Ein Beitrag zur Laufbahn von Pál Tállyai, Übersetzer der Historiarum de rebus Ungaricis libri</i>	292
KÁDÁR ZSÓFIA: Dallos Miklós győri püspök életútja és végrendelete (1630)	293
<i>Life Career and Testament (1630) of Miklós Dallos Bishop of Győr</i>	327
KALMÁR JÁNOS: A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből	329
<i>Ein das kroatische Grenzgebiet betreffender Vorschlag aus den 1670-er Jahren</i>	343
 III. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK	
NAGY BALÁZS: Luxemburgi IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések	347
<i>Autobiography of Charles IV of Luxemburg: Textual and Source Critical Approaches</i>	357
E. KOVÁCS PÉTER: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433)	359
<i>Itinerary of King Sigismund of Luxembourg in Italy (1412–1414 and 1431–1433)</i>	389
KÖRMENDI TAMÁS: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában	391
<i>The Coats of Arms of Dalmatia as a Part of the Heraldic Representation of the Hungarian Kings in the Middle Ages</i>	408
PÁLFFY GÉZA: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból	409
<i>Extraordinary Sources for the History of Croatian National Symbols. The Earliest Portrayals of the Flags of Croatia from the 16th and 17th Centuries</i>	432

DRASKÓCZY ISTVÁN: Henri Pirenne (1862–1935) magyarországi recepciója az 1894 és 1945 közötti időszakban	433
<i>Die Rezeption von Henri Pirenne in Ungarn zwischen 1894–1945</i>	451

IV. INTÉZMÉNY- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

ZSOLDOS ATTILA: Üres honor	455
<i>Empty honor</i>	476

LACZLAVIK GYÖRGY: Várday Pál esztergomi érsek egyházfői tevékenységének vázlatja	479
<i>An Outline of the Activity of Pál Várday, Archbishop of Esztergom</i>	500

SZÖGI LÁSZLÓ: Hanyatlás és átalakulás. A magyarországi peregrináció Mohácstól a 16. század végéig	501
<i>Decline and Change. Hungarian Peregrination from the Battle of Mohács to the End of the 16th Century</i>	520

MOLNÁR ANTAL: A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia	521
<i>The Croatian–Slavonian Estate System and Ottoman Slavonia</i>	538

DOMINKOVITS PÉTER: Szolgabírák és járásaik Sopron vármegyében, a 16/17. század fordulóján	541
<i>Stuhlrichter und ihre Bezirke im Komitat Sopron/Ödenburg zur Wende des 16./17. Jahrhundert</i>	564

KENYERES ISTVÁN: A félharmincad 1635–1638-ban	567
<i>Der Halbdreißigstzoll, 1635–1638</i>	591

OBORNI TERÉZ – NAGY BÉLA: A hadviselés alól felmentett székely települések a 17. században	593
<i>Szekler Settlements Released from the Military Services in the 17th Century</i>	610

OROSS ANDRÁS: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján	611
<i>Die für Ungarn zuständigen Kammern an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert</i>	628
MIHALIK BÉLA VILMOS: Egyházi adatok a Jászságról Heinrich von Kageneck német lovagrendi komtur 1703. évi vizitációs jelentésében	629
<i>Ecclesiastical Data about Jazygia in the Visitation Report of Heinrich von Kageneck, Landkomtur of the Teutonic Order in 1703</i>	644
GÉRA ELEONÓRA: Don Thomaso Raspassani, a vízivárosi „magyar” vikárius leleplezése	645
<i>Die Enthüllung von Don Thomaso Raspassani, dem „ungarischen” Vikar von Wasserstadt Ofen (Buda)</i>	671
TUZA CSILLA: A céhes intézmény kereteinek bomlása: az 1761-es céhrendelet előzményei	673
<i>Die Auflösung der Rahmen der Zunftinstitution: die Prämissen der Zunftregelung 1761</i>	688
BORSODI CSABA: A herceg Esterházy-hitbizomány kismartoni uradalmának tisztviselői, alkalmazottai, szolgái 1770–1780 között	689
<i>The Officials, Personnel and Servants of the Eistenstadt/Kismarton Estate of the Prince Esterházy Entail (1770–1780)</i>	704
Bak Borbála munkásságának bibliográfiája (1961–2013) (összeállította: LAKATOS BÁLINT).....	707
MELLÉKLET (képmelléklet Dominkovits Péter, Körmendi Tamás, Pálffy Géza és Török Enikő tanulmányaihoz).....	I–XVI

Rövidítésjegyzék*

Levéltári és kéziratári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
DL	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár. – <i>Diplomatikai Levéltár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
DF	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fénygyűjtemény. – <i>Diplomatikai Fényképtár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
MTAKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest), Kézirattár
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Wien), Handschriftensammlung
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HKA	Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv
HFU	Hoffinanz Ungarn

* A rövidítésjegyzékben azokat a levéltári és kéziratári forrásokat, szakirodalmi tételeket és intézményneveket tüntettük fel, amelyeket több szerző is használt. Ezért a lábjegyzetekben és a tanulmányok végi bibliográfiákban csak a rövidítésüket tüntetjük fel, feloldásuk itt található.

Szakirodalom

- BAK 1997a BAK Borbála: *Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig*. Budapest, 1997 (História könyvtár. Monográfiák 9/1.).
- BAK 1997b BAK Borbála: A koronaórség fizetlensége. Thurzó Szaniszló nádor 1624. évi Zágráb szabad királyi városhoz küldött levele. In: *Miscellanea fontium historiae Europiae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Szerk. KALMÁR János. Budapest, 1997, 89–106.
- CIH I–IV *Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. [I.] 1000–1526. évi törvényczikkek. [II.] 1526–1608. évi törvényczikkek. [III.] 1608–1657. évi törvényczikkek. [IV.] 1657–1740. évi törvényczikkek*. Szerk. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen. Jegyz. NAGY Gyula, MÁRKUS Dezső. Budapest, 1899–1900.
- ENGEL 2002 ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Térinformatika: KOLLÁNYI László, SALLAY Ágnes. Budapest, 2002.
- ÚMÉL I–VI *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. I–VI. köt. Főszerk. MARKÓ László. Budapest, 2001–2007.

Intézmények

- ELTE BTK Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (Budapest)
- MTA BTK TTI Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete (Budapest)
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)

OBORNI TERÉZ – NAGY BÉLA

A hadviselés alól felmentett székely települések a 17. században*

A Székelyföld lakóinak évszázadokon át legfőbb feladata Magyarország határainak védelme és a katonáskodás volt. A fejedelmi korban azonban mégis előfordult, hogy valamely, az állam és az uralkodó számára kiemelt feladat ellátásáért cserébe néhány székely település kivételesen felmentést kapott a katonáskodás kötelezettsége alól. Az alábbiakban néhány ilyen összegyűjtött privilégiumlevél ismertetésére és térképen történő bemutatására vállalkozunk.

A székelység történetét mindig is meghatározta a földrajzi térség, ahol végül a 13. század első felében véglegesen megtelepedtek. A Kárpátok hegyvonulatain belül, a medencékkel és magasheggyekkel szabdaltnak a táj, az ebből fakadó életmód és a katonáskodás, mint évszázadok óta a népcsoport történetét meghatározó fő feladata, mélyen beleivódott történelmi tudatunkba. Ezeken a hegyeken jó néhány átjáró – hágók, szorosok – található, amelyek a fejedelmi korban részben nagy átmenő forgalmat bonyolítottak le, részben, mint kisebb ösvények, a helyi lakosság számára biztosították az átkelést. Az átkelőhelyek közelében elhelyezkedő falvak között volt néhány, amely különleges szolgálatot teljesített, ezért kiváltságos helyzetbe került. Kezdetben a falvak földrajzi helyzetéből kiindulva, az átjárókhoz közelebb eső településeket vettük sorra, utána „kerültek

* Drága Tanárnó! Fogadd kicsinyke, ám annál nagyobb szeretettel készült írásunkat és a hozzá kapcsolódóan készült térképet szívesen! Megtanítottál arra, hogy a történelem művelése földrajzi ismeretek nélkül – nevezzük most csak így egyszerűen ezeket az önmagukban is összetett tudományágakat – vajmi keveset ér, és szinte elképzelhetetlen. Feledhetetlen történelmi földrajz óráidra mindig is emlékezni fogunk. Mindaz, amit a bibliográfiakészítéssel, iratolvasással, forráselemzéssel kapcsolatban lévő nélkülözhetetlen segítő(sic!)-tudományokból, és a történelmi földrajzból megtanultam, azt mindenekeelőtt Neked köszönhetem! (OT) El nem múló hálával és szeretettel örökös tanítványaid: a szerzők. – A tanulmány szövegét Oborni Teréz írta, a térképet Nagy Béla tervezte és rajzolta. (A szerk.)

elő” további olyan települések is, amelyek valamilyen oknál fogva mentességet kaptak a hadviselés alól.

Bereck mezőváros esete talán a legjellemzőbb példa erre a „különleges szolgáltatásra”. *Bereck* ugyan nem kapott a hadra kelés alóli fölmentést, itt megemlíteni azonban azért indokolt, mert az átkelőkre való vigyázás és a kémkedésre történő utalás igen ritkán fordul elő a fejedelemség-kori feljegyzésekben, és ilyen értelemben a kiváltságának tartalma az alább sorra kerülő *Zágoné*hoz hasonlít. *Bereck*, a Háromszék délnyugati csücskében elhelyezkedő település az egyik legfontosabb átkelőhelyhez, az *Ojtozi-szoroshoz* esik közel.¹ 1602-ben *Báthory Zsigmond* erdélyi fejedelem elé járultak a városka lakosai, és arra hivatkoztak, hogy már régtől fogva rendelkeznek azzal a kiváltsággal, amelynek a megújítását kérték a fejedelemtől. Azaz hogy mindennemű adó fizetése alól mentesek maradjanak, aminek fejében a fejedelmi futárok szállítását és ellátását legyenek kötelesek teljesíteni: ezeket a személyeket kell hozniuk-vinniük, lovakat és szekereket kell a futárok rendelkezésére bocsátaniuk kifelé a moldvai *Tatros* városáig, visszafelé pedig a *Kézdivásárhelyig* terjedő úton. Ezenfelül közölték, hogy azokat az árucikkeket, amelyeket a kereskedők Erdélyből *Moldvába* visznek vagy onnan behoznak, le szokták rakni *Berecken* és ezeknek az áruknek a szállítására az ő szekereiket, lovaikat vagy marháikat szokták igénybe venni méltányos díjazás fejében. A fejedelem pedig, mivel *Bereck* oppidum lakosainak az áruszállításra vonatkozó régi szabadságjogait érvényben kívánta tartani, meghagyta nekik, hogy a régi szokások szerint a moldvai és a havasalföldi részeken ezután is kémeket tartsanak, a végeken őrhelyeket állítsanak, így ennek a vidéknek gondját viseljék, és mindennemű szóbeszédéről-híresztelésről a fejedelmet értesítsék.²

Háromszék falvai közül az említett *Berecken* kívül az átjárókhöz szintén közel eső *Zágon* kapott különleges szolgáltatásaiért a hadba szállás alóli felmentést *Rákóczi Zsigmond* fejedelemtől 1607. április 7-én *Fogaras*on kiadott oklevele által.³ A privilégiumlevél indoklásában két utalást is

¹ Lásd részletesebben: OBORNI 2010.

² „...ut ipsi haeredesque et successores eorum universi juxta veterem eorum consuetudinem in partibus Moldaviae et Transalpinae continuo exploratores alere ac finibus excubias agere et diligentem earum partium curam habere nosque subinde de omnibus rumoribus certiores reddere debeant et teneantur.” *Báthory Zsigmond* privilégiumlevele, Brassó, 1602. márc. 8. SzOkI IV. 155–157.

³ MNL OL F1, 7. köt. 18. Kiadva: SzOkI 1934, 357–358. Részletesebb elemzése: OBORNI 2011.

olvashatunk arra vonatkozóan, hogy Rákóczi kifejezetten rá háruló feladatnak tartja, hogy megoldja a terület védelmének kérdését: minthogy Erdélyországnak az azt körülvevő havasokon átvezető kapukon, völgy-szorosokon és utakon át bejövő szomszédos népek gyakori támadásai szerfelett nagy károkat okoznak, ezért gondoskodnia kell arról, hogy a Moldvából és Havasalföldről Zágon felé vezető utakon és ösvényeken saját gondatlansága miatt történő hirtelen betörések, és emiatt ennek az egyébként is eléggé meggyötört országrésznek a pusztulása és felégetése ne következzen be. Ezért Zágon minden lakosát az említett utaknak, ösvényeknek és szorosoknak az őrzésére, elrekesztésére és kémek állítására rendeli.⁴ Mégpedig olyan módon, hogy mind békében, mind háborús időben strázsákat, őrzőket és kémeket tartsanak a szükséges helyeken. Megparancsolta tehát Orbaiszék kapitányainak, bíráinak és királybíráinak, hadnagyainak, minden rendű és rangú tisztségviselőjének, hogy Zágon falu lakóit semmiféle részleges vagy teljes hadra kelésre és katonai mustrán való részvételre ne kényszerítsék, őket személyükben és javaikban semmi módon ne háborgassák, ne zaklassák és ne károsítsák meg.⁵

A kézdiszéki *Alsó- és Felsőtorja* esete a hadrakelés alóli felmentéssel külön érdekességgel szolgál. A torjaiak különleges helyzetét az itt lévő kénbánya jelentette, amelynek a művelését a település lakói végezték. Mindenekelőtt említsük meg, hogy a két falu lakosai szintén Báthory Zsigmondtól kértek megerősítést korábbi kiváltságaikra, méghozzá oly módon, hogy a fejedelem előtt bemutatták elődjének, Báthory Kristóf erdélyi vajdának Gyulafehérváron 1580. január 20-án kelt oklevelét. Ebben Báthory Kristóf vajda, mérlegelve, hogy a két falu lakosai milyen nagy hasznot hajtanak az országnak azzal, hogy fáradságos munkával ként bányásznak a környékükön lévő sziklás hegyekből, és tekintettel arra, hogy

⁴ „...quod per ostia, fauces et anfractus circumiacentium alpium saepissime regnum hoc nostrum Transilvaniae per insidias proximarum gentium infinita damna acceperit, summam inprimis a nobis vigilantiam requirat, ne per ea loca vias et compendiosas semitas, quae ex Moldavia et Transalpina ad possessionem siculicalem Zagon tenderent, incuria nostra (ut plerumque fieri consuevit) subitaneae irruptiones et depopulationes incinerationesque provinciae huic etiam alioquin satis contritae quoquomodo inferrentur, ad obstructionem, explorationem, excubias et custodiam praefactorum locorum, semitarum et viarum elegimus et destinavimus fideles nobis sincere dilectos universos incolas et inhabitatores antelatae possessionis Zagon...” SzOkI 1934, 357–358.

⁵ „...incolae et inhabitatores praefatae possessionis Zagon... ad nullam generalem vel partialem ingressionem et lustrationem bellicam eosdem haeredesque et posteritates ipsorum cogere et compellere... praesummatis aut sitis ausi modo aliquali...” uo., 358.

ezt a hasznot a továbbiakban is biztosítani kívánja az ország javára, elrendeli, hogy továbbra is a bányaműveléssel foglalkozzanak, és megígéri, hogy sem ő maga, sem kapitányai nem fogják mással terhelni a lakosságot. Ezt a kiváltságot erősítette meg Báthory Zsigmond 1601. január 24-én.⁶

1635-ben Rákóczi György fejedelem elé került a két falu ügye, aki szintén nagy hálával ismerte el a települések lakosainak a kénbányászat terén folytatott hasznos tevékenységét, és tisztában volt azzal is, hogy fejedelmi elődei ennek a szolgálatnak fejében hadba szállás alóli mentességet adtak a falvak lakosainak.⁷ Bethlen Gábor idején azonban – miként az oklevélből megtudjuk – a bányák művelése visszaesett, a kitermelés kevesebb haszonnal járt, és a fejedelem jobbágyi sorba vetette a lakosokat. Rákóczi azonban furcsa döntést hozott: Alsó- és Felsőtorja lakosait kivette ugyan a jobbágyi állapotból és mindenkit visszahelyezett előző nemesi, lófői, puskás-gyalogosi, libertinusi helyzetébe (mégpedig abba, amelyben korábban az adott személy apja vagy nagyapja volt abban az időben, amikor főként még a kénkőbányákban szolgáltak) és meghagyta, hogy aki a lakosok közül oklevéllel tudja bizonyítani a székelységen belüli rendi hovatarozását, az abba a helyzetbe kerüljön vissza, a többiek pedig mindannyian a puskás-gyalogosok soraiba vétessenek föl. Ám a hadkötelezettséget előírta számukra: tehát mindenki jó lovakkal, a megfelelő öltözékben és az elrendelt felszereléssel köteles a fejedelem parancsára rendelkezésre állni és hadba vonulni. Megparancsolta tehát hídvégi Nemes Ferenc háromszéki kapitánynak, vargyasi Daniel Mihály főkirálybírónak és maksai Jankó Mihály kézdiszéki alkirálybírónak, hogy a két település lakosait rendeljék hadimustrára, írják őket össze és vizsgálják meg azt is, ki melyik rendbe tartozik, van-e erről hiteles bizonyítéka; a többieket pedig a puskás-gyalogosok közé írják össze a készülő lustrumba. A falvak katonai szolgálat alóli mentességének, úgy tűnik, ezzel ténylegesen vége szakadt. Mint ismeretes, ebben az évben Rákóczi egy komoly hadiszemlét tartatott, nyilvánvalóan igyekezett felülvizsgálni a Székelyföld hadra fogható lakosságát.⁸

Illyefalva esetében csak közvetett információkkal rendelkezünk. Báthory Gábor 1608. június 10-én *Kézdivásárhely* számára kiadott oklevelében említette Illyefalva oppidum lakosait is, hogy tudniillik mindkét város lakói,

⁶ MNL OL F15, 11. köt. 132–133., JAKAB–SZÁDECZKY 1901, 295–296.

⁷ MNL OL F1, 21. köt. 57–58. Gyulafehérvár, 1635. aug. 29.

⁸ Vö. Tüdős 1991.

ellentétben a korábbi szokással, hadfelkelés esetén a fejedelem parancsára hat jó, erős lóval, szekerekkel, kocsisokkal legyenek kötelesek szolgálni.⁹

A háromszéki településeken kívül ilyen kivételezett helyzetbe kerültek a *kászonszéki falvak* is. A kicsiny Kászonszék a keleti határhoz legközelebb eső falvakból állt: Felsőfalva, Impérfalva, Jakabfalva, Újfalva, és mint Csíkszék al- vagy másként fiúszéke alkotott egy közigazgatási egységet.¹⁰ Már a kis régió földrajzi elhelyezkedése is indokolná, hogy a legszorosabban véve a határok védelme legyen a szék lakosainak feladata. A privilégiumokat azonban, mint látni fogjuk, nemigen sikerült a valóságban érvényesíteni. A kászoniak határvédelem fejében minden bizonnyal már a 16. században mentesülhettek a hadra kelés kötelezettsége alól. Erre következtethetünk a császári biztosok 1604 augusztusában kelt kemény hangú utasításából, amellyel korábbi kedvezményüket eltörölve Kászonszékot is hadfelkelésre rendelik.¹¹ 1608-ban Báthory Gábortól kapott privilégiumlevelük is arra utal, hogy már korábban is rendelkeztek azzal a kiváltsággal, amelyet a fejedelem megújít és megerősít. A Kászonszék egészének adott privilégium utal arra, hogy az itteniek a Moldva felé vezető utak mentén élve az arra átvezető ösvényeket már régóta gondosan figyelték, és amit az ellenségtől megtudtak, azt a megfelelő személynek jelentették, így sem szolgálták kevésbé a közügyeket, mintha hadra keltek volna. A fejedelem ennek ismeretében Kászonszék lakóit ismételten arra utasította és kötelezte, hogy kiváltképpen azokat a közeli ösvényeket figyeljék, amelyek a széken keresztül vezetnek, és minden információt, amit az úton járóktól megtudnak, vagy a fejedellemmel vagy a megfelelő tisztségviselőjével tudassák. Cserébe viszont mentességet kapnak a hadba vonulás kötelezettsége alól.¹²

Hiába volt azonban a fejedelmi kedvezés, mert az 1609. évi kolozsvári országgyűlés egy ezzel ellentétes rendelkezést hozott. Törvénybe iktat-

⁹ SzOkI IV. 174–176.

¹⁰ Kászonszék történetére lásd IMREH–PATAKI 1992, különösen 11–21., 41–58., továbbá ENDES 1994, PÁL-ANTAL 2003.

¹¹ „Sedis vero Kaszon Siculis, quemadmodum nunquam ab excelso suae Majestatis regimine concessum est, ut a publica et generali se insurrectione subtraherent, ita nolumus ab hac expeditione communi esse immunes...” Kolozsvár, 1604. aug. 27. EOE V. 284., vö. ENDES 1994, 136–137.

¹² „...expeditione bellica immunes esse domique praefatis viis, locis et semitibus, per quas hostes insidias suas struere damnaque inferre possent, quam studiosissime et accumulatissime invigilantes et explorantes, si quipiam significando necessarium acciderit nobis et iis, quorum intererit, intermissione omni posthabita referre et exponere modis omnibus debeant et teneantur...” SzOkI IV. 173.

ták ugyanis, hogy a hadrakelés alól kivett települések – Kászsorszék falvai mellett a csíki Dánfalva és Madaras, valamint Zágon – ismételten kötelezve legyenek a katonai szolgálatra.¹³ Bár a felmentést Báthory Gábor megújította (1613), majd később Bethlen is (1626),¹⁴ úgy tűnik, Kászsorszék lakosai mégis igen nagy számban vettek részt a fejedelmi hadseregben. Ugyanis fennmaradt 1645 júliusából egy töredékes lustra, amely falvanként sorolja fel a hadban részt vett és éppen abban az évben is hadba vonult férfiakat.¹⁵ Sőt, más források is arra mutatnak, hogy a szék lakosai az őrállással, azaz a Moldva felé vezető utak vigyázásával a 17. században, sőt a következő században is a hadakozás mellett, és nem ahelyett foglalkoztak.¹⁶

Csíkszékben is volt néhány település, amely a fejedelemség korában a katonáskodás alól felmentést szerzett. Bár ezek jogérvénye olykor igen rövid ideig tartott, a kiváltságot időnként megszüntették, majd újból életbe lépett. *Csíkszereda* a térség meghatározó, központi városa volt, vásártartási és adózási kiváltságokkal rendelkezett, de az 1606-ban, Rákóczi Zsigmond kormányzótól szerzett oklevélből arra következtethetünk, hogy a hadi terhek alóli felmentéssel is már régóta rendelkezett.¹⁷ Az oklevélben arra a régi szokásra utalnak ugyanis, hogy a lakosok mindennemű hadakozás terhe alól fölmentettek, mindössze a fejedelem futárai és követei számára kell szekereket és lovakat biztosítaniuk, de csak bizonyos – közelebbről meg nem nevezett – távolságra és helyekre. A mezőváros lakosai éppen arra panaszkodtak ugyanis, hogy a széki tisztségviselők távolabbi helyekre is kényszerítik őket ilyesféle szolgálatra. Rákóczi mint kormányzó tehát e téren igyekezett orvosolni a panaszt, emiatt állította ki az oklevelet. A város lakói 1635-ben azzal a kéréssel fordultak Rákóczi György fejedelemhez, hogy időközben elveszített jogaikba és kiváltságaikba helyezze vissza őket. Ezt sikerült is a fejedelemnél kijárniuk, aki érvénye-

¹³ „Az székelység között egy néhány faluk, úgymint Kászon, Zágon, Dánfalva, Madaras, és egy néhány priuata personák, kikből öt vagy hat száz lovag és gyalog kitelnék, hadakozó emberek, valami szín alatt magoknak a belligeratione exemptiót extraháltak, hogy ők valami ösvényekre vigyáznának [...] tetszett, hogy azféle exceptiók cassáltassanak, és ők is viseljenek az több székelységgel egyenlő terhet az hadi szolgálatban. Az mi nézi az ösvényekre való vigyázást, arra pro ratione temporis az tisztartó rendeljen elegendő vigyázókat.” EOE VI. 122.

¹⁴ IMREH-PATAKI 1992, 52–53.

¹⁵ SZOKI VI. 176–179.

¹⁶ ENDES 1994, vonatkozó részek.

¹⁷ „ab omnibus oneribus bellicis exempti et supportari fuissent” – Az 1606. november 14-én kelt oklevelet, valamint az 1635. évi Marosvásárhely levéltárából közli PÁL-ANTAL 2003, 142–145.

sította a hadrakelés alóli mentességet is. Az 1643. évi lustrában azonban a város lakosait is számba vették. Ebből arra következtethetünk, hogy a felmentés a fejedelem komolyabb hadi készülődésének idején legalábbis időlegesen mindenképpen érvényét veszítette.

A csíkszéki, közelebbről felcsíki *Dánfalva* lakosairól tudjuk, hogy főként fafeldolgozással, zsindelykészítéssel foglalkoztak.¹⁸ Emellett azonban, miként a Rákóczi Zsigmondtól kapott privilégiumlevélből megtudjuk, a közeli vasbánya művelését is segítették. 1607-ben a fejedelem annak tudatában, hogy a falu határát és erdejét erősen kihasználják a fiskális vasbánya üzemeltetéséhez, felmentette a falu lakosait a hadi szolgálatok és mindenemű adó fizetése alól és egyúttal kérte, hogy a továbbiakban is szükség esetén önként segítsék a helyi vasbánya működtetését.¹⁹ *Dánfalva* privilégiumát ugyan az 1609. évi májusi országgyűlésen, mint fentebb említettük, szintén eltörölték, de Báthory Gábor még ebben az évben megújította Kolozsváron 1609. május 3-án kelt oklevelével.²⁰ A falu lakosai ezt a kiváltságukat később Apafi Mihály fejedelemmel is megújították 1662-ben.²¹

A székelyföldi vasbányászatról kevés adatunk van. Az udvarhelyszéki Lövete mellett a csíki Madaras határában működött a legismertebb vasbánya, amelyhez a környékbeli falvak – így *Dánfalva* – lakosai is szolgálhattak.²² A vashámor, amely feltehetően 1565–1566 táján épülhetett, a fejedelmi korban folyamatosan használatban volt, és komoly bevételt hozott a kincstárnak.²³ 1583. december 4-én Kolozsváron kelt levelében Báthory Zsigmond fejedelem arról biztosította a madarasiakat – jobbágyokként említve a lakosokat –, hogy ő és fejedelmi utódai is megőrzik őket a fejedelmi vasbánya szolgálatában: nem zálogosítja el a települést senkinek.²⁴ A madarasiak hadviselés alóli felmentettségét szintén a már említett 1609. évi országgyűlési végzés bizonyítja.²⁵

¹⁸ PÁL-ANTAL 2003, 188.

¹⁹ „Eosdem igitur incolas et inhabitatores dictae possessionis Danffalwa ab expeditionibus bellicis et quarumlibet publicarum vel privatarum taxarum et contributionum exactione in perpetuum eximendos et supportandos duximus ea sub condicione, ut et ipsi quotannis ultronea eorum voluntate et absque ulla compulsione pro necessitatis exigentia praescriptae ferrifodinae adjumento sint.” Kolozsvár, 1607. nov. 17. MNL OL F1, 7. köt. 201.

²⁰ MNL OL F1, 9. köt. 227–228.

²¹ MNL OL F1, 30. köt. 370–371.

²² HECKENAST 1991, 113., 178–179. Vö. PATAKI 1971.

²³ HECKENAST 1991, 178–179. Lásd még: MIHÁLY 2004, 6–19.

²⁴ MNL OL F1, 3. köt. 143.

²⁵ Lásd a 13. jegyzetet!

Az udvarhelyszéki *Kápolnás- és Szentegyházsoláhfalu* (ma: Kápolnásfalu és Szentegyháza) székely lakosai a középkorban és a 16. század utolsó harmadában is számos kiváltságot kaptak.²⁶ A privilégiumlevelek szinte mindegyike utal arra, hogy az itteni lakosok milyen nehéz körülmények között, terméketlen földön élnek. 1589-ben Báthory Zsigmond átírt és megerősített egy Báthory István által kiadott oltalomlevelet a két falu lakosai számára, amely szerint Udvarhelyszék nemesi és polgári a két falu határát nem használhatják, az ottaniak termését nem vehetik el, hogy a helyiek szabadon, békében és akadálytalanul használhassák földjeiket; az udvarhelyi vár várnagya és a szék királybírái pedig az oláhfalviakat semmilyen tized megfizetésére nem kényszeríthetik.²⁷

A két falu 1609-ben kapott kiváltságot Báthory Gábortól. Az oklevél kiemeli, hogy a települések a hegyek között helyezkednek el és a lakosok a hely terméketlensége miatt igen nagy fáradsággal tudnak mindennapi élelmükről gondoskodni. Ráadásul az úton járó utazókra és az arra járó gonosztevőkre folyamatosan ügyelniük kell, ami nagy nehézséget okoz számukra. Ennélfogva a fejedelem elődei példáját követve mindennemű hadrakeléstől és bármilyen adó fizetése alól fölmenti a két falu lakosait.²⁸ Hozzáteszi, hogy azért is kapják ezt a kedvezményt, hogy arra a rémisztő helyre, ahol élnek, jobban tudjanak vigyázni, az úton járóktól meg tudják magukat védeni és lakhelyükön kényelmesebben tudjanak élni. A falu határai közötti földeket is felmenti mindennemű adó alól, a lakosokat ezenfelül mindennemű hadimustrán való részvétel alól kiveszi. Ezért cserébe a fejedelem szükségletére évente ezer darab deszkát kell adniuk és a közeli Kőhalomszékbe kell vinniük.

A két falu privilégiumát néhány évvel később, 1631-ben I. Rákóczi György is megújította.²⁹ Ekkor Szentegyházsoláhfaluból Pál András és Gothárd Farkas (nobiles et agiles), Kápolnásoláhfaluból pedig Elekes Gergely (strenuus) a két falu lakosainak nevében a fejedelem elé járult, és bemutatott egy a gyulafehérvári káptalanban őrzött privilégiumlevelet, amelyet Bethlen Gábor adott ki a korábbi Báthory Gábor-féle oklevél megerősítéséről. Ezt azután Udvarhely városában a falu képviselői bemutatták a fő- és alkirálybíráknak. Bethlen tehát a korábbi kiváltságokat kibővítette és cikkelyekbe szedve ismételtén írásban rögzíttette a falu számára 1615. május 8-án Kolozsváron kiadott oklevelében. Először:

²⁶ Vö. HERMANN 1999, HERMANN–ZEPECZANER 2000.

²⁷ JAKAB–SZÁDECZKY 1901, 300–301.

²⁸ MNL OL F1, 9. köt. 265–267.

²⁹ MNL OL F1, 19. köt. 235–237. Lásd még: JAKAB–SZÁDECZKY 1901, 345–346.

a két falu lakosai ezt követően nem tartoznak Udvarhelyszék kapitánya, királybírája, alkirálybírái és bármilyen tisztségviselője joghatósága alá, hanem a gyulafehérvári udvar udvarbírójának (*provisor*) hatalma és joghatósága alá vannak helyezve, aki őket irányítja és igazgatja, aki azonban az itt leírtakon felül semmilyen szolgálatra és munkára nem kényszerítheti őket. A bírságpénzeket és a falvakat érintő (pénzbeli) terheket csakis a fejedelem által vagy a már említett gyulafehérvári udvarbíró által kijelölt ember szedheti be és róhatja ki a településekre. Ezeket az így beszedett pénzeket pedig csak arra a célra lehet fordítani, amelyet a fejedelem vagy utódai meghatároznak. Másodsor: a lakosok maguk közül válasszanak bírót és 12 esküdtet a szokott mód szerint. Harmadszor: a 25 magyar forint alatti értékre becsült perekben a saját bírójuk és esküdtjeik ítéelkezzenek, az ennél nagyobb értékű peres ügyekben pedig, ha nem elégedettek saját bíróságuk ítéletével, fellebbezhetnek az udvarbíró jelenlétével és esküdtekkel működő fejedelmi törvényszékre, amelyen az adott ügynek be kell fejeződnie. A jövevények (*extranei*) ügyeiben hasonlóképpen ezek a fórumok járjanak el. Negyedszer: a falvak lakosai közül senki, semmilyen címen vagy ürüggyel ne adja magát másvalaki alá jobbágyi függésbe vagy szolgaságba. Ha valaki ezt a rendelkezést megszegi, vessék fogságba, és csak érte kezességet vállaló személy közbenjárására engedjék szabadon. Ha valaki megszökik a falvakból, annak házáat, ingó és ingatlan javait a közösség javára foglalják le. Végezetül, ha Udvarhelyszék kapitánya, királybírái vagy bármilyen tisztségviselői a két falu lakosait privilégiumuk ellenére bármilyen adófizetésre, vagy katonai mustrára menni kényszerítik, vagy hadrakelésre erőltetik, akkor jogosan megvédhetik magukat, mindennemű büntetés terhe nélkül. Ha ebből valamilyen nézeteltérés keletkezik, azt szintén a gyulafehérvári udvarbíró elé kell vinni. A fentiekhez hozzáadatik, hogy a gyulafehérvári udvarba évente, mindig június hónapban kétezer darab deszkát saját költségükön kötelesek szállítani, az udvarbíró azonban az embereket, szekereket, ökröket és más, a szállításhoz szükséges eszközöket visszaadja és visszaküldi. Ezen felül Bethlen arra utasította a falvak lakosait, hogy saját határaikon belül egy arra alkalmas helyen állítsanak fel egy fűrészmalmot, minden szükséges, fából készült eszközzel szereljék fel, vas-tartozékokkal viszont nem kötelesek felszerelni. Kötelesek továbbá a környékbéli hegyekből évente száz darab nagyméretű, deszka készítésére alkalmas fatörzset a malomhoz vinni, úgy azonban, hogy ne legyenek kötelezve a fák kivágására és a deszkák előállítására, sem pedig arra, hogy a kész deszkákat onnan elszállítsák.

Meg kell jegyezni, hogy éppen az említett, Bethlen-féle oklevél kiadásának idejében történhetett, hogy az 1615. május 3–19. között tartott gyulafehérvári országgyűlés mindkét Oláhfalva privilegizált helyzetét eltörölte (legalábbis ami a törvénykezést illeti), és elrendelte, hogy a szék általános törvénykezési rendjéhez igazodjanak.³⁰ Ez azonban végül papíron maradt, mert – a széki hatóságok elleni panaszukra válaszul – Bethlen 1618-ban ismételten megengedte az oláhfalviaknak, hogy a fentebb leírt módon intézzék peres ügyeiket, és arra utasította a széki főtiszteket, hogy a két települést tartsák meg ezekben a jogaikban. A falvak életviszonyait és a fejedelemnek teendő szolgálatait nagyban szabályozó Bethlen által kiadott kiváltságlevelet, mint fentebb említettük, Rákóczi György is megújította 1631. június 25-én kelt, a falvak lakosai számára privilegialis formában kiadott oklevelében.

Az udvarhelyszéki hadviselés alól felmentett települések közé tartozott *Zetelaka* is. 1622-ben Bethlen Gábortól kapott kiváltságlevelében szintén hangsúlyosan szerepelt, hogy a falu lakosai a hegyek között, sziklás, terméketlen földön élnek, ahol napi élelmüket is nehezen tudják megszerezni. A fejedelem mindezt tekintetbe véve a lakosokat mindennemű adó fizetése alól, mind pedig a hadiszemlén való részvétel és hadviselés összes kötelezettsége alól felmentette.³¹ Ezért cserébe évente százezer darab zsindelet kellett a fejedelmi udvarba Gyulafehérvárra szállítaniuk. Ezen felül az oklevél egy a Szentegyház- és Kápolnásoláhfaluéval szinte megegyező jogi szabályozást rögzített, amennyiben Zetelakát is kivette Udvarhelyszék joghatósága alól, és a gyulafehérvári udvarbíró alá helyezte; és elrendelte, hogy a bírságot csak ő szabhat ki. Megengedte a falu lakosainak a bíró és 12 esküdt választását, illetve, hogy a 25 forint alatti értékű peres ügyeiket maguk elintézhessék, az ezen értékhatár fölöttieket pedig szintén az udvarbíró elé, Gyulafehérvárra fellebbezhessék. Szigorúan megtiltotta, hogy a lakosok jobbágyként elszegődjenek, vagy valaki jobbágyot telepítsen földjére; továbbá a közterhek alól senki ne vonja ki magát; ha mégis megtenné, vessék fogságba, ahonnan csak kezes közbejöttével szabadulhasson meg. Ha valaki elszökik, annak ingó és ingatlan vagyona a közösségre szálljon. Udvarhelyszék tisztjeinek jogtalan parancsai vagy erőszakos cselekedetei ellenében megvédhetik magukat, és ha ebből vala-

³⁰ „...tetszett azért, Nagyságod kegyelmes akaratja is accedálván hozzá, hogy az ő priuilegiumok in ea parte abrogáltassék, és mindenképpen az székelységnek közönséges törvényén éljenek; az mi az Nagyságodnak ígért szolgálatjokat illeti, azt praestálják ezután is.” EOE VII. 254.

³¹ JAKAB-SZÁDECZKY 1901, 346–347.

milyen nézeteltérés alakul ki, abban az ügyben szintén a gyulafehérvári udvarbíróhoz fordulhatnak.

A falu lakosainak a széki joghatóság alóli kivétele több összetűzést, jogszolgáltatásbeli problémát okozhatott, amire nyilván számos korabeli peres ügy szolgáltat bizonyítékot.³² Itt azonban most ezektől eltekintve csak arra utalunk, hogy néhányszor az országgyűléseken is előkerült ez a visszás helyzet. Például Zetelaka esetében az 1624. évi júniusi országgyűlési határozatból az derül ki, hogy a falu lakosai a közöttük és nem oda valósiak közötti peres ügyek esetében saját törvényszékükről egyenesen a fejedelem gyulafehérvári törvényszékére kívántak fellebbezni, amelyen az udvarbíró elnökölt. Ez pedig teljességgel elfogadhatatlan volt a széki önkormányzat számára. Így aztán 1624-ben sikerült elérniük, hogy az említett esetekben a falu törvényszékéről a szék elé kelljen fellebbezni.³³

A jogszolgáltatás körüli viharok a székek, illetve az egyes székelyföldi városok, mezővárosok, falvak viszonyában egyáltalában nem ismeretlenek ebben a korban, hiszen minden egyes kivétel a széki joghatóság alól nyilvánvalóan ellenére volt az évszázados gyakorlatnak és jogrendnek, amit nehezen viseltek a székek vezetői.³⁴ A fentebbi esetek és a faluprivilegiumok nyomán azonban még egy jelenségre szeretnénk felhívni a figyelmet: arra a Bethlen által bizonyosan tudatosan folytatott fejedelmi gondoskodásra, amellyel székvárosát, Gyulafehérvárat igyekezett ellátni az építkezésekhez, vagy egyáltalában csak az udvar szükségleteihez elengedhetetlen faipari termékekkel olyan különleges szolgáltatásokra alkalmas falvakból, mint az említett két Oláhfalú, illetve Zetelaka. Nyilván más hasonló települések is szolgáltak ilyen módon az udvar felé, azonban itt most csak a hadviselés alóli felmentés révén összekapcsolódó falvakat említettük ebben az összefüggésben.

A fentebb ismertetett hadviselés alóli mentességektől kissé különbözik, de mégis érdemes megemlíteni *Aranyosszék* lakosainak ideiglenes felmentését a katonáskodás alól. Bethlen Gábor 1614-ben kiadott okleveléből kiderül, hogy a fejedelem tudomást szerzett arról, hogy a széket jelentős pusztulás érte, rengeteg kárt szenvedett és a legutóbbi zűrzavaros időkből lakosai súlyosan elszegényedtek, sok ház tűzvész áldozata lett, soka-

³² A törvénykezési kiváltságokra és ebből fakadó sajátos helyzetre jó példákat hoz JAKAB-SZÁDECZKY 1901, 382–383., passim.

³³ „...Végeztük azért kegyelmes urunk, hogy ha kiknek valami perek leszen zetelaki emberrel, ha az adversa pars contentus nem leszen, az székre appellálják és ott adjudicáltassék.” EOE VIII. 237., említi JAKAB-SZÁDECZKY 1901, 347.

³⁴ A témáról: BALOGH 1993, BALOGH 2008.

kat kiraboltak. Ezeket a házakat újjá kell építeni és oda ismét vissza kell térnie a lakosságnak, hogy a fejedelem és az ország egésze számára újra szolgálatba tudjanak állni. Ennek érdekében a szék összes lakosait felmenti mindennemű katonai szemlén való részvétel, illetve a hadba szállás kötelezettsége alól³⁵ az oklevél kiadásától kezdődő három éves időtartamra. A Szebenben 1614. január 23-án kiadott oklevél háttérében kétségtelesen az állott, hogy az előző év őszén Bethlent a fejedelemségbe behozó oszmán-tatár hadak, amelyek éppen Torda mellett táboroztak, komoly pusztítást okoztak azon a tájon, és a fejedelem így próbálta helyrehozni a katonaság okozta károkat. Erre utal az oklevélben a felégetett és kifosztott, kirabolt házak emlegetése is.

Összességében a fentebbiekben említett néhány kiváltságlevél alapján bizonyosfajta következtetések levonhatók. Bár a felsorolt privilégiumok szempontjából sem elhanyagolható tény, hogy a székelység társadalomszerkezete a 16–17. században átalakult, hogy a jobbágyosodás folyamata hol gyengült, hol új erőre kapott – éppen a katonaállítási kötelezettség alóli menekvés céljából –, de alapvető hadakozási kötelezettségük a korszakban mégis mindvégig megmaradt. Ez alól az erdélyi fejedelmek különleges esetekben adtak felmentéseket, amelyek azonban nem tudtak maradéktalanul érvényre jutni. Erre a kászonszékiek említett esete a legszemléletesebb példa.

A hadakozás alól felmentést lehetett kapni, ha egy hadjárás súlyosan elpusztította az adott települést, vagy ha sajátos földrajzi elhelyezkedéséből fakadóan – lévén éppen a Moldva felé vezető átjárók útvonalában – lakosai nagyobb hasznot hajtottak az országnak, ha az utakat, ösvényeket vigyázták, vagy éppen átjárva a moldvai vásárookra híreket, információkat szereztek és ezeket eljuttatják a fejedelmi udvarba. A térképen jól kirajzolódnak ezek a határ menti települések, de koránt sincs arról szó, hogy a szóban forgó felmentést kizárólag a határ közeli falvak kapták volna. Megfigyelhető azonban, hogy jelentősebb kifelé vezető vagy belső utak mentén helyezkednek el ezek a kiváltságolt települések. A hadviselés alóli felmentéseket az említett falvak esetében mégis inkább az köti össze, hogy mindegyik valamiféle különleges szolgáltatással tudta mintegy „felváltani” a kötelező hadakozást. Az elmondottak egyúttal újabb ada-

³⁵ „...ad servitia nostra et regni negotia quelibet subeunda meliori fruge maiorique cum emolumento promptiores paratioresque sese praestare possunt, eandem itaque universitatem praedictorum Siculorum nostrorum conbustorum in iamfata sede Siculicali Aranas residentium ab omni lustratione ac partialium bellicarum expeditione ingressione...” MNL OL F1, 10. köt. 95–96.

lékokkal szolgálnak a székelyföldi mezővárosok és falvak történetéhez, amelyről – néhány újabb jeles szakmunka eredményeihez kapcsolódva –, meglévő ismereteink még tovább bővíthetők.³⁶

³⁶ VÖ. PÁL-ANTAL 2003, BENKŐ-DEMETER-SZÉKELY 1997, BALOGH 1993, 27–33., OBORNI 2006, 133–158. A tanulmány az OTKA K-82048 számú kutatási program keretében készült.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

MNL OL

F1

Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Libri Regii

F15

Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak, Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Protocolla, libri regii et stylionaria

Kiadott források és szakirodalom

BALOGH 1993

BALOGH Judit: Székely város a XVI–XVII. században. In: *Város és társadalom a XVI–XVII. században. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek konferenciáján elhangzott előadások anyaga.* [Mályi], 1992. december 15–16. Szerk. BESSENYEI József, FAZEKAS Csaba. Miskolc, 1993 (Studia Miskolcinensia 1.), 27–33.

BALOGH 2008

BALOGH Judit: Székelyudvarhely városi elitjének kialakulása a 16–17. század fordulóján. *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv* 3(2008), 313–326.

BENKŐ–DEMETER–SZÉKELY
1997

BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila: *Székelyföldi mezővárosok a középkorban.* Kolozsvár, 1997 (Erdélyi Tudományos Füzetek 223.).

ENDES 1994

ENDES Miklós: *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig.* Budapest, 1994.

EOE V–VIII

Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 1601–1607. VI. 1608–1614. VII. 1614–1621. VIII. 1621–1629. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest, 1879, 1880, 1881, 1882 (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III.b Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae).

- HECKENAST 1991 HECKENAST Gusztáv: *A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában a XIII. század közepétől a XVIII. század végéig*. Budapest, 1991.
- HERMANN 1999 HERMANN Gusztáv Mihály: *Az udvarhelyszéki Havasalja kiváltságos települései: a két Oláh-falu és Zetelaka*. In: *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kiss András, Kovács Kiss Gyöngy, Pozsony Ferenc. Kolozsvár, 1999, 153–165.
- HERMANN–ZEPECZANER 2000 HERMANN Gusztáv Mihály – ZEPECZANER Jenő: *Oláhfalva kiváltságai*. In: *„A Homoród füzes partján...” Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről*. Szerk. CSEKE Péter, HÁLA József. Csík-szereda, 2000, 127–135.
- IMREH–PATAKI 1992 IMREH István – PATAKI József: *Kászonszéki krónika, 1650–1750*. Budapest–Bukarest, 1992.
- JAKAB–SZÁDECZKY 1901 JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig*. Budapest, 1901.
- MIHÁLY 2004 MIHÁLY János: *Vasművesség a Kis-Homoród völgyében a kezdetektől a XIX. századig*. *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok* 4(2004), 6–19.
- OBORNI 2006 OBORNI Teréz: *A fejedelemség-kori erdélyi várostörténet kérdéseiről*. *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv* 1(2006), 133–158.
- OBORNI 2010 OBORNI Teréz: *A végek őrzői – adalék a kézdiszéki Bereck oppidum kora újkori történetéhez*. In: *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. PÁL Judit, SIPOS Gábor. Kolozsvár, 2010, 209–215.
- OBORNI 2011 OBORNI Teréz: *„Zágon felé...” – egy székelyföldi faluprivilegium a 17. század elejéről*. In: *Emlékkönyv Lisztóczy László hetvenedik születésnapjára*. Szerk. FÜLÖP Lajos. Gyöngyös, 2011, 167–178.
- PÁL-ANTAL 2003 PÁL-ANTAL Sándor: *A Székelyföld és városai. Történelmi tanulmányok és közlemények*. Marosvásárhely, 2003 (Erdély emlékezete).

-
- PATAKI 1971 PATAKI József: *A csíki vashámor a XVII. század második felében*. Csíkszereda, 1971.
- SzOkI IV *Székely Oklevéltár IV. 1264–1707*. Szerk. SZABÓ Károly. Kolozsvár, 1895.
- SzOkI VI *Székely oklevéltár VI. 1603–1698*. Kiadja: SZÁDECZKY KARDOSS Lajos. Kolozsvár, 1897.
- SzOkI 1934 *Székely oklevéltár 1219–1776*. Közzéteszi: BARABÁS Samu. Budapest, 1934 (Magyar Történelmi Tár XXVIII.).
- Tüdős 1991 Tüdős S. Kinga: A háromszéki hadköteles székelység társadalmi rétegződése 1635-ben. *Történelmi Szemle* 33(1991), 224–238.

Szekler Settlements Released from the Military Services in the 17th Century

The study (written by Teréz Oborni) collects and reveals the settlements in Szeklerland (in the southeastern part of Transylvania, nowadays in Romania), which obtained some release from the obligation of military services and held special privileged status in the 17th century in the Principality of Transylvania. These villages or towns were released from the military services due to their geographical position, e.g. Bereck and Zágón are both situated very closed to the border of Moldavia and had to serve to the intelligence of the Princes. Other settlements give such a special services like sulfur-mining (Alsótorja and Felsőtorja), iron-mining (Dánfalva, Madaras) or give boards for the court of the princes (Zetelaka, Kápolnásoláhfalu, Szentegyházasoláhfalu). On the other hand some regions devastated by military campaigns could also have gained a privileged position provisionally e.g. Aranyosszék (Aranyos Seat or Scaunul Arieşului), which had got a release for three years in 1614. The validity of these privileges were determined by the actual political situation and the willing of the princes, therefore need to be improved time-to-time. – The enclosed map representing the aforementioned localities designed by Béla Nagy.